

Hustyper og sosialstruktur gjennom bronsealder på Forsandmoen, Rogaland, Sørvest-Norge

TROND LØKEN

Løken, T. 1998: *Housetypes and social differentiation of the Bronze Age Settlement at Forsandmoen, Rogaland, Southwest-Norway*. *AmS-Varia* 33, 107-121. ISSN 0332-6306, ISBN 82-7760-036-4, UDK 903(48)°637°.

The house-material from Forsandmoen, which consists of 22 longhouses and 16 smaller dwelling houses, dated to the Bronze Age primarily by ¹⁴C-dates, is analysed. Special attention is paid to the 69 houses consisting of merely 4-10 roof-carrying posts. These are often interpreted as granaries. It is concluded that the longhouses can be divided into two main types: Type 1 is long and wide houses (fig. 1) intended as dwellings for extended families with no space for the cattle. Type 2 houses are shorter and narrower with opposed entrances in the middle of the house (fig. 2), probably occupied by a small family unit and their cattle. The small dwelling houses, type 3 (fig. 3-5), are interpreted either as being special purpose houses connected to the longhouses of type 2 or as dwellings for families without cattle and farmland. Due to their location in the near vicinity of the longhouses and the frequent finds of charred grains in the postholes the type 4 houses (fig. 5-7) are also at Forsandmoen interpreted as being granaries or storage houses for fodder such as hay or heather. Type 1 houses are dated to the period II - early period V, and type 2 houses mainly to period V-VI. It is suggested that this change in housetypes reflects a shift in social organization, from a clan-based structure where all families had rights to cattle and fields, to a more nuclear family based structure where each family unit had its own cattle and fields. This change in social organization seem to take place during the Late Bronze Age as a consequence of changes in agricultural practises from a rather extensive to a more intensive organization with fertilisation of the fields, collection of winter fodder and stalling of the cattle at this point in time. The house material also raises the question as to whether or not there have been families with no access to cattle and fields already in the Late Bronze Age, and therefore were dependant upon specialized work or participation in the work on the regular farms. Due to the continuity of settlement extending from period II throughout the Bronze Age within a restricted area of 100x100 m, the normal settlement unit (fig. 8), consisting of a longhouse of type 1 or 2, one or more type 4 storage houses and possibly a type 3 dwelling house, must be regarded as a farm also when taking into account the debate on the emergence of the Norwegian farm.

Trond Løken, Arkeologisk museum i Stavanger, Boks 478, N-4001 STAVANGER, NORWAY. Phone (47) 51846000. Telefax (47) 51846199. E-mail Trond.Loeken@ark.museum.no

Jordbruksboplasser fra steinalder og bronsealder med spor etter bygninger er ennå lite kjent i Rogaland. Det er undersøkt 10 toskipete hus fra siste del av senneolitikum og bronsealderens periode I på 6 lokaliteter (Løken 1998a), to større treskipete hus fra periode II/III fra Austbø ved Stavanger (Løken et al. 1996), et noe mindre treskipet hus fra yngre bronsealder omkring overgangen periode IV-V fra Håbakken, Klepp (Hemdorff 1987), samt 8 mindre U-formete hus spredt ut på Jæren (Løken 1989).

I tillegg kommer husmaterialet fra Forsandmoen, Forsand kommune hvor det i perioden 1980-1994 ved maskinell flateavdekking ble undersøkt ca. 78.500 m² boplassareal av et beregnet totalareal på ca. 120.000 m². Det er

undersøkt ca. 250 hustomter, hvorav 230 er undersøkt i så stor grad at det er mulig å plassere dem innen 18 definerne hustomttyper. Disse kan dateres til kortere eller lengere tidsrom av boplassens vel 2000 år lange brukstid, fra bronsealder periode II, ca. 1500-1400 cal. BC og til begynnelsen av merovingertid, ca. AD 600-650. Alle dateringer som i artikkelen er oppgitt med alder BC eller AD er kalibrert i OxCal Program v2.18 (Bronk Ramsey 1995) hvor det henvises til Stuiver & Kra (1986). For alderen på bronsealderens perioder er brukt kronologien som finnes hos Vandkilde et al. (1996).

Husmaterialet fra Forsand består av 22 daterte treskipete langhus fra bronsealderens perioder II-VI, samt

et stort antall mindre bygninger, dels lagerhus med 4-10 stolper og dels mindre bolighus med ildsted. Det utgjør derfor stadig et tyngdepunkt for kunnskap om byggeskikk i Rogalands bronsealder.

Når forhistorisk byggeskikk og hustyper blir framlagt og drøftet, er det som regel de store langhusene for folk og fe som har fokus i framstillingen. De mindre bygnin-gene blir liten oppmerksomhet til del. For eksempel i materialpublikasjonen «Hus & Gård» (Göthberg et al. 1995) over svenske forhold er det, når det unntas hyttebunner fra steinalder og grophus fra vikingtid/middelalder, bare gjengitt vel 25 planer av småbygninger av et materiale på vel 200 husplaner. På Forsand er ca. 100 slike mindre bygninger av et totalt husmateriale på 250 bygninger registrert. På den bakgrunn er det mulig at mindre bygninger er underrepresentert i oversikten i «Hus & Gård». Med hensyn til bronsealderens og den førromerske jernalderens bebyggelse innebærer denne underkommunisering i omtale av de små bygningene desto mer, ettersom bebyggelsen fra yngre romertid og folkevandringstid nesten utelukkende består av gårder med 1-2 større langhus uten slike småhus, slik at det fra de eldre periodene er forholdsvis flere små bygninger for hvert langhus enn det generelle bildet tilsier.

Det innebærer at i bronsealder og førromersk jernalder er det undersøkt omtrent dobbelt så mange små bygninger som langhus. Vi må derved konkludere med at når en skal vurdere hvordan den enkelte driftsenhet har vært bebygget i denne tiden er det nødvendig å ta i betraktningen de små bygningene. Jeg vil derfor i denne artikkelen fokusere på den totale registrerte bygningsmassen, før jeg gjør et forsøk på å formulere en hypotese om boplassens sosiale struktur i forskjellige deler av bronsealder på grunnlag av husmaterialet.

Husmaterialet

Gruppe 1: Langhus av hallkarakter

Bronsealderens langhus kan deles i en mindre og en større gruppe. Den mindre gruppen (gruppe 1, fig. 1) består av 6 store, brede hallbygninger. Alle grunnplaner i fig. 1 og de øvrige figurer (2-8) er gjengitt i målestokken 1:200.

De 4 største husene i denne gruppen (fig. 1a-c) har 6-8 stolper i hver takbærende rekke, måler 22-23 m i lengden og 8 m i bredden. De to siste (fig. 1d) har 4 stolper i hver rekke, måler 18 m i lengden og har en bredde på 7 m. Alle har en særlig bred stolpesetning, 3,4 - 4,2 m, som sammen med den store totalbredden skiller dem fra langhus i gruppe 2.

Husene har svakt krumme langvegger med leirklint flettverk. Et hus har nær halvrunde gavler. I flere tilfelle står enten inngangene ikke overfor hverandre, eller på forskjellig side av et stolpepar, slik det er dokumentert i

danske hus fra midten av bronsealder, f. eks. Trappendal (Boysen & Andersen 1983) og Hemmed (Boas 1993), samt hus II fra Austbø, Hundvåg i Stavanger (Løken et al. 1996:79). De er dessuten ofte plassert nærmere husets vestende. Videre har to hus en ekstra inngang nær østenden. Inngangenes plassering i disse husene skiller seg klart fra langhusene i gruppe 2, med de motstilte innganger ved midten av huset.

Fire av husene har ¹⁴C-dateringer mellom 3160 ±20 BP, cal. BC 1430-1410 og 2570 ±30 BP, cal. BC 800-770. Ytterligere et hus er datert til periode V-VI på grunnlag av funn av en klebersteins støpeform til en celt. Denne kan mest sammenlignes med Baudous type C1b (1960: 23) men med forlenget hals over øret, som type C3 (op. cit.: 24). Huset kan av stratigrafiske grunner ikke være yngre enn periode V. Det siste huset av samme type er uten datering.

Gruppe 2: Det mindre langhuset

Den andre gruppen (fig. 2) består av kortere og smalere hus med motstilte innganger på midten. Gruppen omfatter 15 fullstendig utgravde, og et delvis utgravd hus.

Husenes lengde varierer, med to unntak på henholdsvis 10,5 og 19 m, mellom 13 og 15 m, og deres gjennomsnittslengde er 14 m. Bredden er oftest 6,0 m, men to er 6,5 m brede. Stolpeparenes bredde er mellom 2,2 og 3,0 m. Husene har oftest 6 par stolper (6 hus), tre hus har 7 par, fire har 5 par og to hus bare 4 par. Som for den første gruppen har husene, bedømt ut fra stolpehullenes runde form og i noen tilfelle forekomst av sirkulære steinskoner, hatt runde takbærende stolper av hovedsakelig eik med en diameter på 18-22 cm. Dørstolpene har derimot oftest vært rektangulært tilhugget med et tverrsnitt på 10-15 x 20-30 cm, bedømt ut fra disse stolpehullenes ovale til rektangulære form, samt enkelte stolpeavtrykk.

Som i den første gruppen er veggstolpehullene oftest plassert med en avstand på 60-80 cm, langveggene er svakt buet og gavlene gjerne rette med avrundete hjørner, bortsett fra det eldste daterte huset som har en halvsirkelformet gavl mot øst. Funn av brent leirklining med grenavtrykk i enkelte hus kombinert med de tettstilte små veggstolpehullene viser at veggtypen er den samme som for den første gruppen. I et tilfelle er det sikkert påvist et leirgulv over store deler av den østlige halvdel av huset.

I motsetning til ildstedet som alltid finnes i gruppe 3 bygningene, er det ikke med sikkerhet påvist ildsteder i husene i gruppe 1 eller 2. Ulikt svært mange jyske bronsealderhus (Boas 1993, Ethelberg 1993, Mikkelsen 1996:50f, Bech 1997) er det heller ikke påvist kokegroper i den ene halvdel av gruppe 1 og 2 husene. Siden det ikke er tenkbart at oppvarming og matlaging ikke har foregått i langhusene, har slike aktiviteter i disse husene

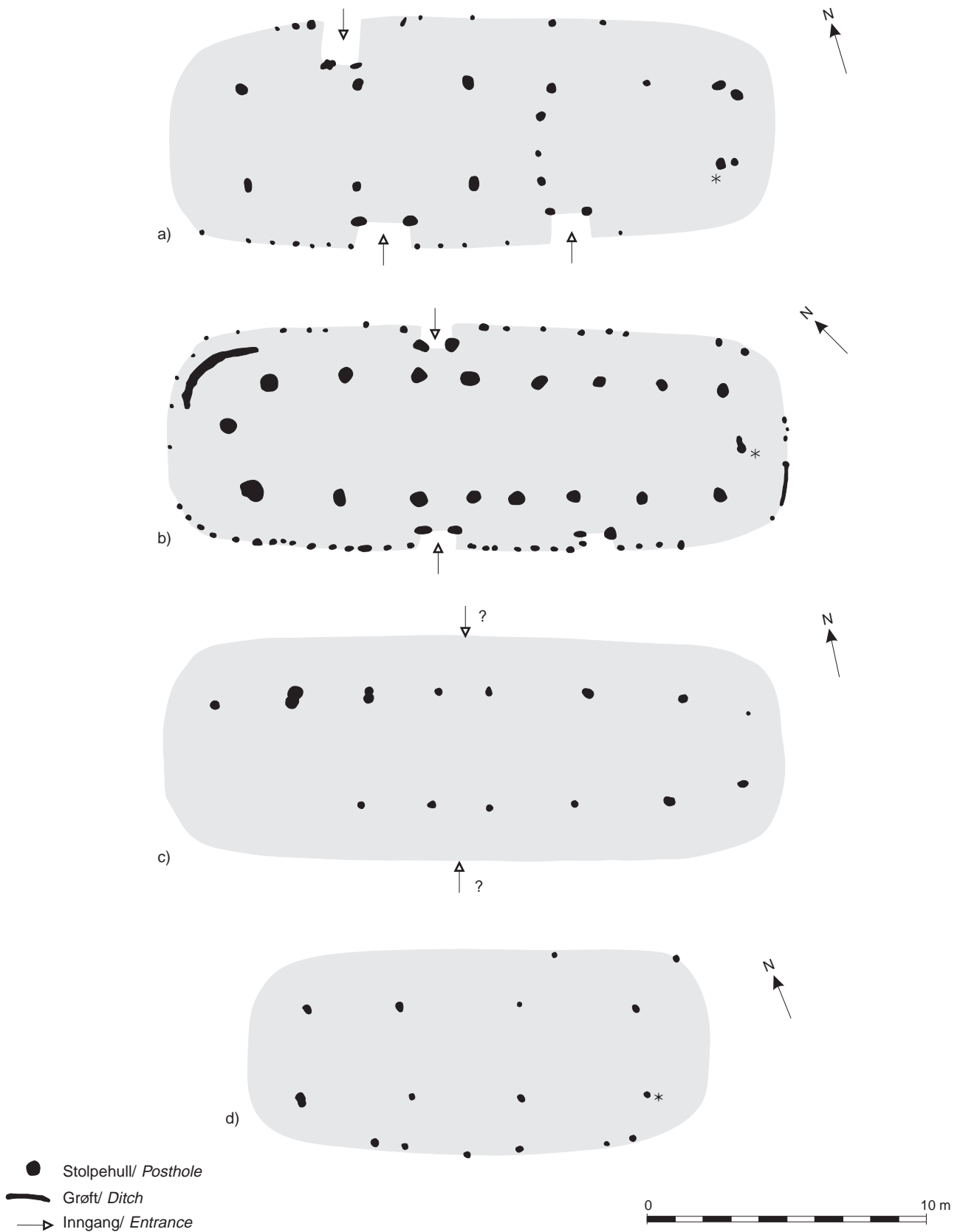

Fig. 1a-d. Grunnplan for fire gruppe 1 hus, Forsandmoen, Forsand, Rogaland. Planene a-c er av de største husene av hallkarakter, mens plan d er av den noe kortere typen. Store mengder forkullet korn er funnet i stolpehullene markert med stjerne.

Fig. 1a-d. Plans of four type 1 houses, Forsandmoen, Forsand, Rogaland. Plan a-c belong to the largest houses, while plan d represents the somewhat shorter type. Large amounts of charred grains have been found in the postholes marked with a star.

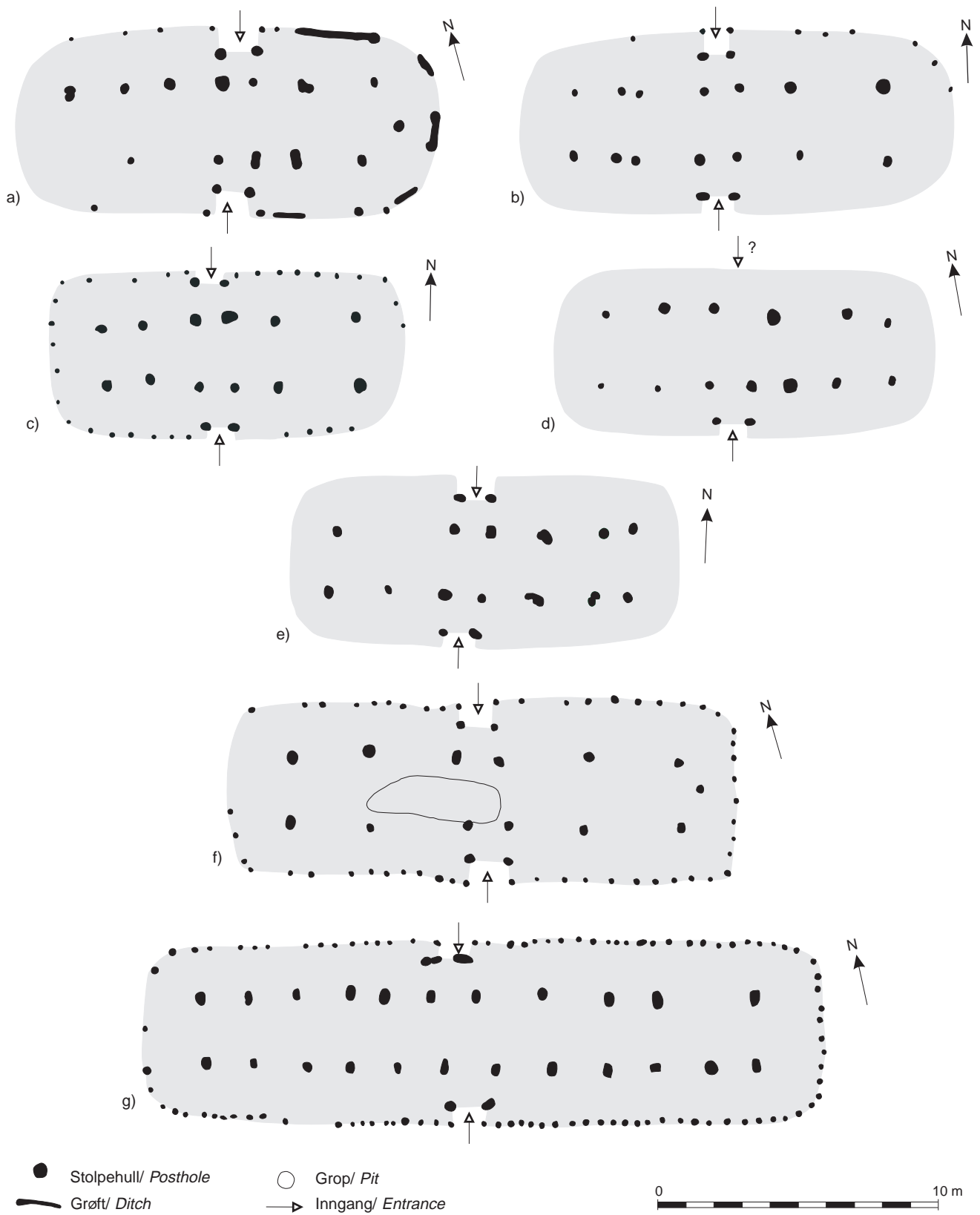

Fig. 2a-g. Grunnplan for syv gruppe 2 hus, Forsandmoen, Forsand, Rogaland. Bemerk forskjellen i lengde mellom husene fra bronsealder, hvor a-b er datert til periode II-III og c-e til periode V-VI, og husene f-g, som er datert til henholdsvis yngre førromersk jernalder (f) og eldre romertid (g).

Fig. 2a-g. Plans of seven type 2 houses, Forsandmoen, Forsand, Rogaland. Pay attention to the difference in length between the Bronze Age houses, among which a-b is dated to period II-III and c-e to period V-VI, and the houses f-g, dated to the Late Pre-Roman Iron Age (f) and Early Roman Iron Age (g).

altså foregått annerledes enn i Jylland og i gruppe 3 husene på Forsand, og på en slik måte at det ikke har satt spor etter seg i undergrunnen.

12 av husene er ^{14}C -datert til mellom 3140 ± 90 BP, cal. BC 1520-1310 og 2410 ± 160 BP, cal. BC 780-390. Et hus med datering 2330 ± 100 BP, som kalibrert innen ett standardavvik gir dateringene BC 800-650 (0,16%) samt 550-200 (0,84%) er under tvil regnet med til bronsealderhusene på grunn av at det må være eldre enn et hus som er datert til eldste del av førromersk jernalder. De to siste i gruppen er på stratigrafisk grunnlag datert til yngre bronsealder. Hovedvekten av dateringene (7) er fra annen halvdel av periode V samt periode VI, tre dateringer er fra første del av periode V, mens de tre siste fordeler seg med en datering til hver av periodene II-IV. I tillegg til disse 15 daterte hus er det en gruppe på 9 tilsvarende hus som ikke er ^{14}C -datert, og som på grunnlag av den runde form til hullene til de takbærende stolpene bør være eldre enn midten av førromersk jernalder, jevnfør argumentasjon nedenfor (s. 116).

Denne typen langhus finnes også gjennom hele førromersk jernalder. Til første halvdel av denne perioden er det datert 8 hus av samme størrelse og konstruksjon som beskrevet ovenfor, mens de i den senere halvdel har klart større dimensjoner (fig. 2f): 10 hus varierer mellom 15 og 22 m med en gjennomsnittslengde på 19 m og en gjennomsnittlig bredde på 6,5 m. Hustypen (fig. 2g) fin-

nes også i eldre romertid (7 hus) og har da en gjennomsnittslengde på 21 m, mens bredden stadig er 6,5 m.

Gruppe 3: Mindre bygninger med ildsted

Disse mindre bygningene kan inndeles i tre undertyper.

Gruppe 3A. En gruppe på minst 9 bygninger består av 3-4 par stolper i en takbærende stolpesetning, med en lengde på inntil 7,1 m. For en del av husene danner stolpesetningen et trapes (fig. 3a-d). Stolpesetningen er ganske smal, ca. 2,0-2,3 m, noe som viser at husene har vært smalere enn langhusene. En bygning er imidlertid større, med en lengde på stolpesetningen på 9,5 m og en parbredde på 3,0-3,8 m. For en bygning (fig. 3a) er det også dokumentert to mulige korte vegg-grøfter, som kan antyde en husbredde på 4,7 m. Mellom eller inntil 1,3 m utenfor det bredest satte stolpepar er det plassert et ildsted, i form av en rundoval rødbrunt leirflate. Mangel på spor etter vegger og mindre og grunnere hull til de takbærende stolpene, tyder på at disse bygningene har hatt en lettere konstruksjon enn langhusene.

På grunn av mangel på trekullprøver er bare to av disse husene datert, et til bronsealderens periode VI (2370 ± 80 BP, cal. BC 760-380) og et til eldre førromersk jernalder (2280 ± 100 BP, cal. BC 510-180).

Gruppe 3B. Fra samme tidsperiode finnes 4 bygninger som også har rester etter et ildsted i form av en rundoval brunt leirflate (fig. 4a-c). Denne ligger imidlertid

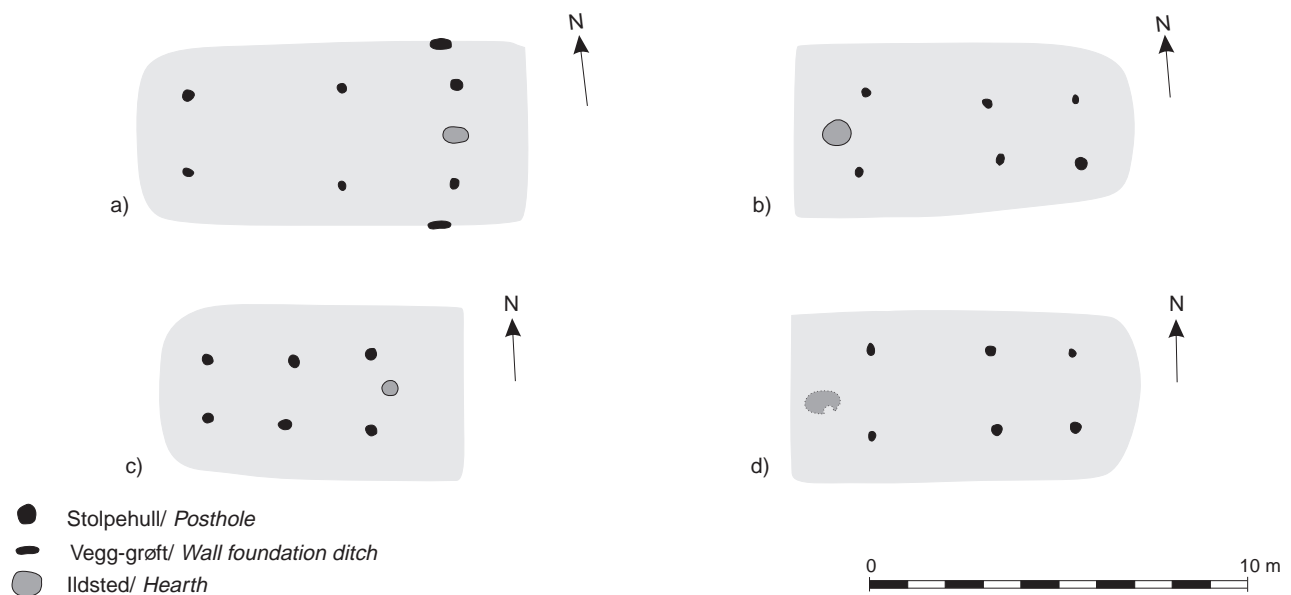

Fig. 3a-d. Grunnplan for fire gruppe 3A bygninger, Forsandmoen, Forsand, Rogaland. Stolpesetningen er svakt trapesoid og den runde eller ovale ildstedsflaten er plassert utenfor det bredeste stolpepar. I det sørvestligste stolpehullet til fig. 3a ble den nedre halvdel til et leirkar funnet. Huset er datert til yngre bronsealder, periode VI.

Fig. 3a-d. Plans of four type 3A buildings, Forsandmoen, Forsand, Rogaland. The layout of the posts is trapezoid, and the circular or oval clay hearth is located outside the widest pair of posts. The southwestern post in fig. 3a contained the lower half of a ceramic vessel. This house is dated to the Late Bronze Age, period VI.

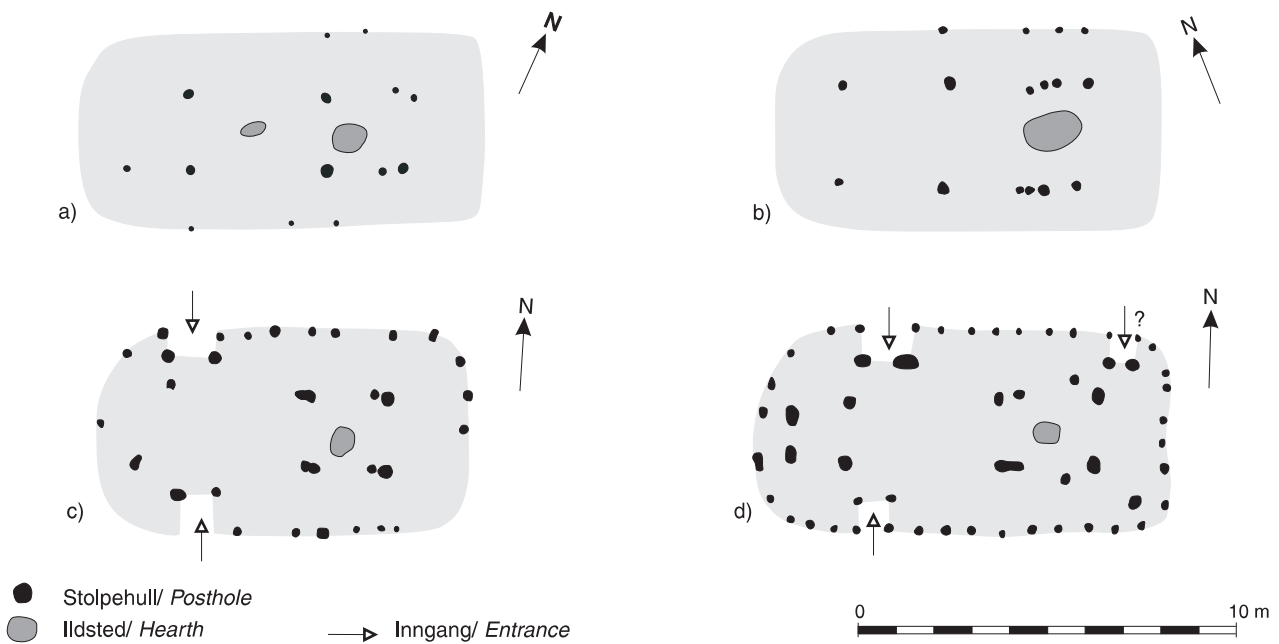

Fig. 4a-c. Grunnplan for tre gruppe 3B bygninger (a-c) fra yngre bronsealder. En bygning (d), datert til midten av førromersk jernalder, har store likheter med fig. 3c. Fra Forsandmoen, Forsand, Rogaland.

Fig. 4a-c. Plans of three type 3B buildings (a-c) dated to the Late Bronze Age. One building (d), dated to the middle of the Pre-Roman Iron Age, has close similarities to building fig. 3c. From Forsandmoen, Forsand, Rogaland.

mellom de to østligste av 3-4 stolpepar, hvor stolpe-setningen har en lengde på 6,0-6,5 m. Tre av bygningene har bare bevart noen få veggstolper i langveggene, mens den siste (fig. 4c) har vel bevarte langvegger og gavl mot øst. Også for denne gruppen bygninger er den parallelle stolpesetningen smal, ca. 1,8-2,5 m, og veggstolpene vitner om en husbredde på 5,0-5,2 m. Den ene gavlveggen vitner om en rett gavl med avrundete hjørner, og at gavlen har vært plassert ca. 2,0 m utenfor det ytterste par takbærende stolper. Det innebærer i så fall at disse bygningene har hatt en total lengde på ca. 10-11 m.

To av bygningene (fig. 4a-b) er datert til periode VI (2535 ±115 BP, cal. BC 810-510 og 2430 ±45 BP, cal. BC 760-410). Især den vel bevarte bygning (fig. 4c) har store likheter med en gruppe på tre ensartete, vel bevarte bygninger som er datert til midten og senere del av førromersk jernalder (fig. 4d), slik at gruppe 3B bygninger, liksom 3A bygninger, har en brukstid som omfatter deler av yngre bronsealder og førromersk jernalder.

Gruppe 3C. Tre små bygninger (fig. 5a-b) er konstruert med bare to par stolper i et trapes på omtrent 4 x 3 m og med et ildsted i midten av stolpesetningen. På grunn av ildstedet må også disse bygningene ha hatt en funksjon i form av «verksted» eller bolig som krevde varme, og derfor ansees som noe annet enn en lagerbygning.

To av disse er datert, et til periode IV (2820 ±50 BP, cal. BC 1040-910) og et til midten av førromersk jernal-

der (2275 ±85 BP, cal. BC 410-200), slik at denne gruppen har samme datering som husene i gruppene 3A-B.

Gruppe 4: Bygninger med 4-10 takbærende stolper

Gruppe 4A. Blant de 57 4-stolpers rektangulære eller kvadratiske bygninger med to par takbærende stolper, er det også fire bygninger hvor det ut fra plasseringen er sannsynlig at det har vært et ildsted inne i bygningen (fig. 5c-e). To av disse fire bygningene (fig. 5c) har ved plasseringen av ildstedet i midten stor likhet med gruppe 3C, og kan ha hatt samme funksjon som disse, mens bygningene på figur 5d-e sannsynligvis har vært henholdsvis et anlegg for brenning av leirkar og en smie. Men de 53 øvrige bygningene er uten andre konstruktive elementer enn de fire stolpehullene.

Gruppe 4 B-C. Bygningene kan være kvadratiske, men er oftest svakt rektangulære og varierer i størrelse fra 4,5 x 3,9 m ned til 2,7 x 1,1 m. Det er en klar konsentrasjon av en gruppe bygninger (4B) med størrelse på 2,9-3,8 x 2,6-3,5 m (fig. 6a-b), samt en annen gruppe med mindre bygninger (4C) med størrelse 2,2-2,6 x 2,0-2,5 m (fig. 6 c-d). Bare ca. 25% av husene har større forskjell enn 0,5 m mellom lengde og bredde. Husene har alltid vært reist av runde stolper, også i perioder hvor de takbærende stolpene i langhusene er rektangulære. Diameteren på stolpene har vært mellom 15 og 20 cm, med jevnt over større dimensjoner i de husene som kan knyttes til bronsealder-

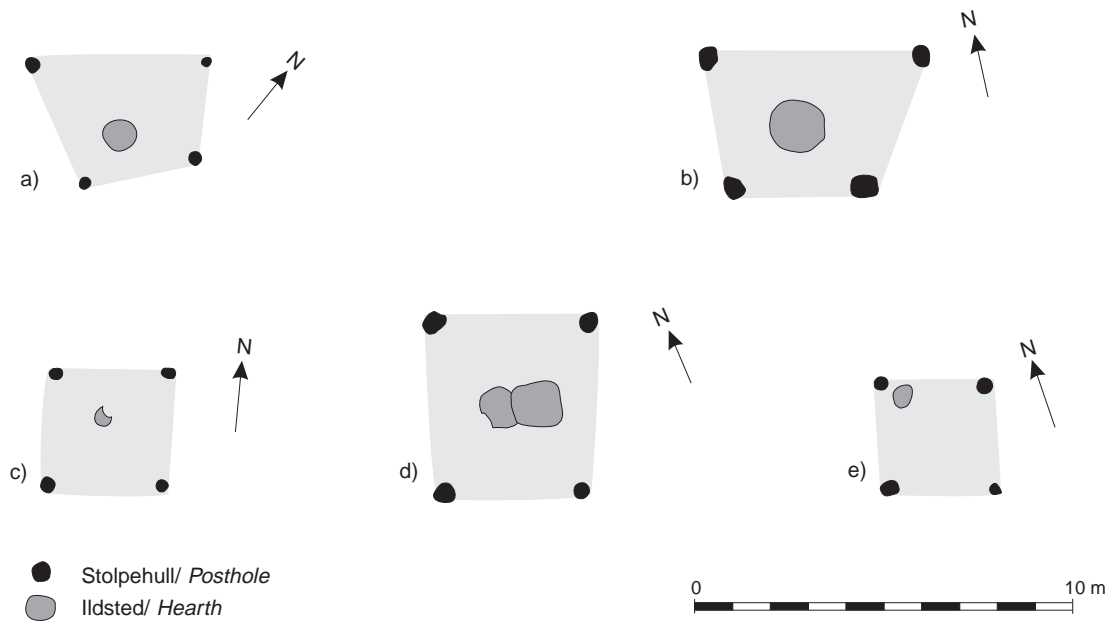

Fig. 5a-e. Grunnplan for to gruppe 3C bygninger (a-b) og tre gruppe 4A bygninger med ildsted (c-e), Forsandmoen, Forsand, Rogaland. Bygning c er datert til midten av bronsealder, bygningene a og d er datert til yngre bronsealder, bygning b til midten av førromersk jernalder, og bygning e er datert til yngre romertid. Bygning d har vært et anlegg for brenning av leirkar og e har vært en smie.

Fig. 5a-e. Plans of two type 3C (a-b) and three type 4A buildings with hearths (c-e), Forsandmoen, Forsand, Rogaland. Building c is dated to the middle of the Bronze Age, a and d to the Late Bronze Age, b to the middle of the Pre-Roman Iron Age and e to the Late Roman Iron Age. Building d has been used in connection with pottery production and e was a smithy.

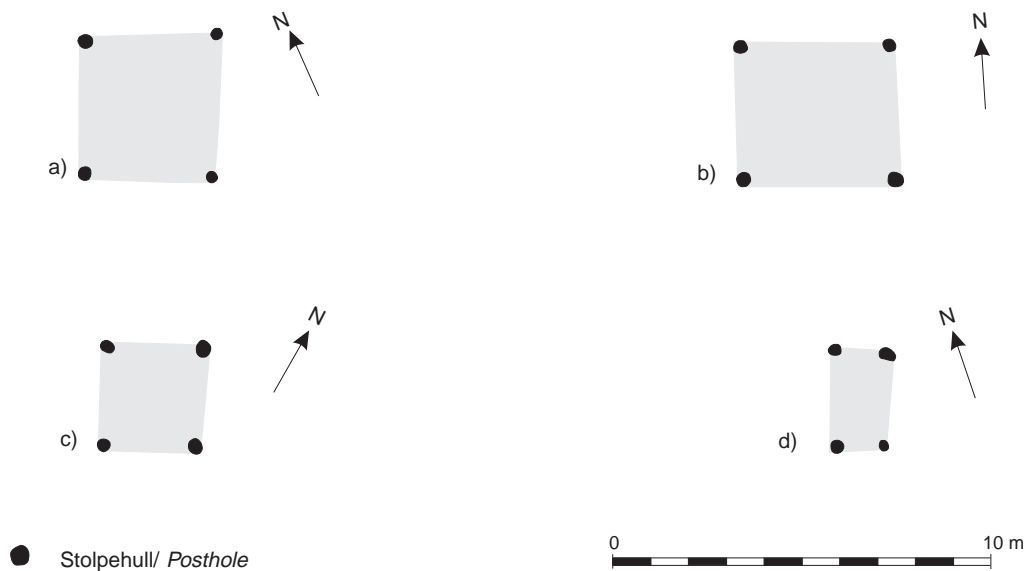

Fig. 6a-d. Grunnplan for fire gruppe 4B-C lagerbygninger, Forsandmoen, Forsand, Rogaland. Bygningene a-b er eksempler på kvadratisk og rektangulær grunnplan for gruppe 4B, mens bygningene c-d viser de samme former som for gruppe 4C. Bygning a er datert til siste del av eldre bronsealder, bygning c til yngre førromersk jernalder og bygning d til tidlig merovingertid. Bygning b er udatert.

Fig. 6a-d. Plans of four type 4B-C granaries, Forsandmoen, Forsand, Rogaland. The plans a-b are examples of square and rectangular buildings of type 4B, while plan c-d are examples of the same layout as type 4C. Building a is dated to the last part of the Early Bronze Age, c to the Late Pre-Roman Iron Age and d to the Early Merovingian Period. Plan b is undated.

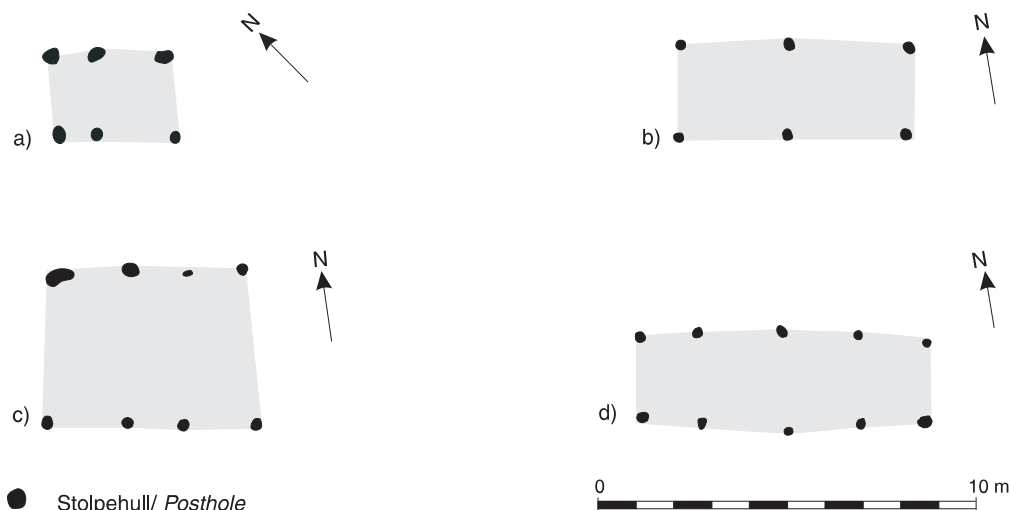

Fig. 7a-d. Grunnplan for fire gruppe 4D lagerbygninger, Forsandmoen, Forsand, Rogaland. Bygning a er datert til eldre romertid, b til eldre førromersk jernalder, c til bronsealder periode VI og d til midten av bronsealder.

Fig. 7a-d. Plans of four type 4D granaries, Forsandmoen, Forsand, Rogaland. Building a is dated to the Early Roman Iron Age, b to Early Pre-Roman Iron Age, c to the Bronze Age period VI and d to the middle of the Bronze Age.

bosetningen enn senere. Reduksjonen i stolpedimensjon kan ha sammenheng med at bygningene synes å bli mindre oppover i jernalder.

Gruppe 4B bygningene har en gulvflate innenfor de fire stolpene på mellom 7,5 og 13,3 m² med en gjennomsnittlig gulvflate på 10,5 m², mens gruppe 4C bygninger har en tilsvarende gulvflate mellom 4,4 og 6,5 m², med et gjennomsnitt på 5,5 m². Gulvflaten er altså gjennomsnittlig dobbelt så stor i den ene gruppen i forhold til den andre. En nøyere analyse av husenes forskjellige flateinnhold i forhold til datering, størrelsen på det langhus som disse antatte lagerbygninger sannsynligvis kan assosieres med og andre mulige variabler er ikke gjennomført. Det er mulig at dette enten avspeiler forskjellige behov for lagringskapasitet utenfor langhusene av gruppe 1 og 2 til forskjellig tid, behov for lagring av forskjellig type materiale (kornband, høy eller lyng) eller har sammenheng med driftsenhetens størrelse.

Gruppe 4D. Det finnes også en gruppe på 12 bygninger med 3-5 par takbærende stolper uten noen andre registrerte konstruktive trekk (fig. 7). De fleste av disse (8) har bare tre par stolper. Stolpesetningen for disse måler fra 3,0 x 2,2 m til 7,5 x 3,5 m. Dette betyr at bygningene har en stor variasjon i gulvflate, mellom 6,6 og 26,3 m². Men i gjennomsnitt representerer de en lagerkapasitet som er dobbelt så stor som lagerbygningene med to par stolper. Bygningene med inn til 5 stolpepar måler opp til 10,5 x 3,2 m og har en gulvflate på maksimalt 33,6 m². Anslagsvis representerer de 12 lagerbygningene med mer

enn to stolpepar halvparten av mulig lagerkapasitet til de 53 bygningene med to stolpepar uten ildsted.

Brukstiden til bygningene med 4-10 takbærende stolper

Syv 4-stolpers bygninger er ¹⁴C-datert, den eldste (fig. 6a) til 3030 ± 110 BP, cal. BC 1430-1120 (bronsealder periode II-III) og den yngste (fig. 6d) til 1440 ± 100 BP, cal. AD 450-680 (sen folkevandringstid og tidlig merovingertid). De øvrige dateringene sprer seg utover bosetningstiden med henholdsvis en datering til hver av periodene bronsealder periode IV (fig. 5c) og V (fig. 5d), førromersk jernalder (fig. 6c), eldre romertid og yngre romertid (fig. 5e). En gruppe 4B-bygning er på grunn av funn av spannformet keramikk i et stolpehull datert til folkevandringstid. Dateringene viser at bygningene av gruppe 4B-C har vært brukt gjennom hele bosetningstiden. Tre av husene med tre til fem par takbærende stolper, gruppe 4D, er ¹⁴C-datert til mellom 2490 ± 75 BP, cal. BC 790-520 og 2310 ± 120 BP, cal. BC 550-200. Et hus må ut fra sin beliggenhet tilhøre en gård fra eldre romertid. Den øvrige keramikken fra gruppe 4-bygningene er skår av grovt uornert gods som ikke kan dateres nærmere innenfor den tid bosetningen eksisterer.

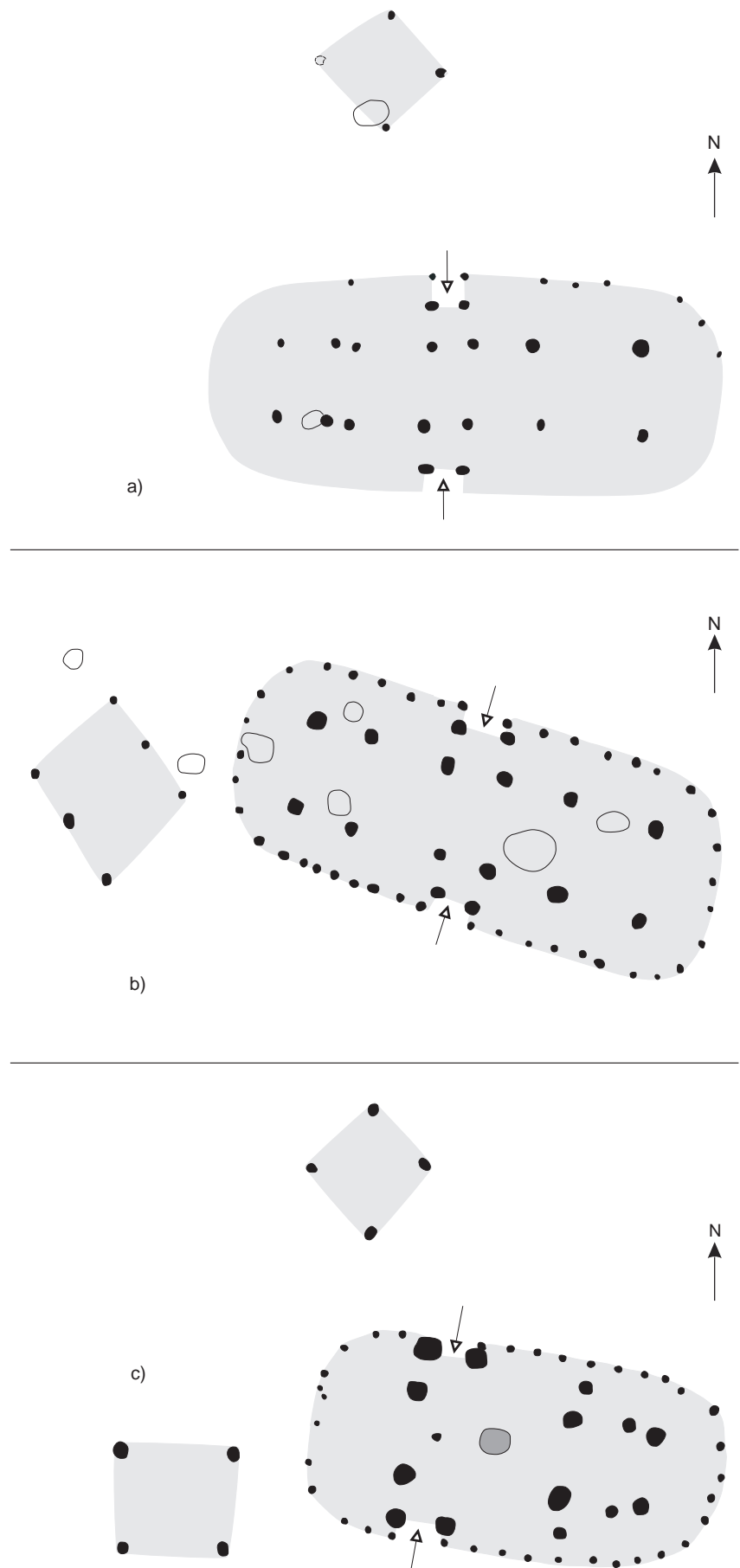
Disse dateringsresultatene synes å vise at bruken av gruppe 4 bygninger er like vanlig gjennom hele bosetningstiden på Forsandmoen. Men siden bare 12 av 69 bygninger er datert, må vi også se på hvordan bygningene er distribuert i forhold til langhusene fra forskjellige perioder. Vi kan da konstatere at der hvor den mest omfat-

Fig. 8a-c. Tre eksempler som viser sammenhengen mellom langhus og lagerbygning i bronsealder og eldre førromersk jernalder på Forsandmoen, Forsand, Rogaland. Fig. 8a viser langhuset CCXII, datert til periode III, og lagerbygningen CCXIII beliggende 4 m nord for inngangen i langhusets nordvegg. Fig. 8b viser langhuset XXXI fra slutten av yngre bronsealder og lagerbygningen CXXXI med tre stolpepar liggende rett vest for husets endevegg. Fig. 8c viser bolighuset CXXVII, datert til midten av førromersk jernalder, med to firestolpers lagerbygninger CXXXVII og CXXXVIII liggende rett nord og vest for bygningen.

Fig. 8a-c. Three examples which demonstrates the relationship between longhouse and granary or storage house during the Bronze Age and the Early Pre-Roman Iron Age at Forsandmoen, Forsand, Rogaland. Fig. 8a shows the longhouse CCXII, dated to period III, and the granary CCXIII situated 4 m to the north of the entrance in the northern wall of the longhouse. Fig. 8b shows the longhouse XXXI, from the end of the Late Bronze Age, together with the six-post storage building CXXXI situated nearby the western gable of the longhouse. Fig. 8c shows the dwelling house CXXVII, dated to the middle of the Pre-Roman Iron Age, where the two four-post granaries or storage buildings CXXXVII and CXXXVIII are located just to the north and west of the house.

- Stolpehull/ Posthole
- Ildsted/ Hearth
- Kokegrop/ Cooking pit
- Inngang/ Entrance

0 10 m

tende bebyggelsen fra romertid og folkevandringstid er lokalisert, finnes det knapt nok noen gruppe 4 bygninger. De som finnes ligger i hovedsak stratigrafisk slik at de må være eldre enn denne bebyggelsen. På den annen side kan vi konstatere at hovedparten av bygningene med 2-5 par stolper ligger der hvor den mest omfattende bebyggelsen gjennom bronsealder og førromersk jernalder har vært lokalisert. Dessuten at der hvor langhus fra bronsealder eller førromersk jernalder ligger for seg selv, ligger det også en 4-stolpers bygning like i nærheten (fig. 8).

Funksjonstolkning av bygningstypene

Gjennom bronsealderens perioder II til V/VI finnes det på Forsand både store hallbygninger med bred stolpesetning (gruppe 1) og mindre, smalere hus med motstilte innganger som skille mellom bolig og den antatte fjøsdel (gruppe 2) sammen med mindre bolighus (gruppe 3A-C) og lagerbygninger (gruppe 4A-D). Husene i gruppe 1 og 2 representerer trolig samme bygningsteknologi (runde stolper, flettverksvegger m.m.), men må ha hatt forskjellige funksjoner. Mens den store hallbygningen går ut av bruk i løpet av bronsealderens periode V, fortsetter bygningstradisjonen med det mindre og noe smalere hus uavbrutt gjennom hele førromersk jernalder og inn i eldre romertid. Det skjer ingen endringer i husene av gruppe 2 ved overgangen til førromersk jernalder.

Hustypen forandres først etter midten av førromersk jernalder, ved at de takbærende stolpene nå blir tilhugget med rektangulær form og ved at husenes lengde økes vesentlig (fig. 2f). I eldre romertid (fig. 2g) når lengden på husene i gruppe 2 opp i det som var vanlig for den store hallbygningen (gruppe 1). Da har det allerede i flere hundre år vært andre typer langhus, med adskilte innganger for dyr og mennesker i hver sin ende av husene, og som med lengder opp til vel 30 m langt overgår denne type hus i størrelse (Løken 1998b).

Det totale langhusmateriale på Forsand i bronsealder (gruppe 1 og 2) varierer både i lengde og bredde slik det er påvist i Nordvest-Jylland (Mikkelsen 1996:37ff). Den treskipete hustypen dukker opp like tidlig i Rogaland som i nordlige delen av Jylland (Boas 1993:134, Bech 1997:6). Kulturelt sett bidrar derved husmaterialet til å knytte Rogaland sterkt til det nordvestjyske området, slik det tidligere er påvist for gjenstandsmateriale og gravskikk (Møllerop 1963), og slik det nylig er framhevet for lurene fra Revheim i sammenligning med lurene fra Ulvkær ved Hirtshals på Nord-Jylland (Lysdahl 1989:6).

Det er grunn til å understreke at overgangen bronsealder - jernalder ikke synes å markere noe viktig skille hva gjelder byggeskikken for langhusene på Forsand. Dette gjelder også bruken av de forskjellige småhus i gruppene 3 og 4, som fortsetter på samme måte gjennom førromersk

jernalder. Det er heller ikke snakk om noe nedgang i antall hus i tidligste jernalder. Det inntrykk som tidligere var rådende i Norge vedrørende reduksjon i bosetningsomfanget ved overgangen til jernalder, og som en ennå mot slutten av 1970-tallet ikke helt avviste (Hagen 1977:241), er feil dersom resultatene fra Forsand skal legges til grunn.

Det er her vist at langhuset for folk og fe hverken forandres i form, størrelse eller konstruksjon ved overgangen til førromersk jernalder. I litteratur om husene i Jylland fra yngre bronsealder og eldste jernalder blir det sterkt framhevet slike endringer (Becker 1980:139f), og disse blir knyttet til viktige sosiale og næringsøkonomiske endringer, slik som sterkere fokus på kjernefamilien som den grunnleggende sosiale enhet, mer egalitære forhold, eiendomsrett til kveget og økt vektlegging av åkerbruket (Hedeager 1988:9ff).

Gruppe 1. Langhuset av hallkarakter: bolig for mennesker

Husene i gruppe 1 og 2 kan avspeile at de har fylt forskjellige funksjoner. De store hallbygningene i gruppe 1 har ingen klar todeling slik som de mindre, smalere husene i gruppe 2 har. Som det framgår av beskrivelsene ovenfor av de to typene bronsealderhus har den første typen ikke bare større totalbredde, totallengde og parbredde i stolpesetningen, men også den største lengden mellom to stolpepar er større for den første typen. Med unntak for lengden av ett hus, så overlapper ikke variasjonsbredden hverandre for disse fire variablene i de to hustypene.

De av hallbygningene som ligger slik til at de ikke er overlappet av andre bygninger har en jevn fordeling av funnmateriale i stolpehullene, både med hensyn til gjenstander og makrofossiler, over hele huset. Men i tillegg er det i tre av hallbygningene (hus XXXII B, LIX og XC, fig. 1 a-b, d) gjort funn av flere tusen forkullede korn i et stolpehull i husets østlige ende (Bakkevig 1991:33f, 1992:51). Slike funn er ikke gjort i noen andre hus fra bosetningstiden, så disse funnene kan tyde på at husene har hatt en spesiell betydning i bronsealderssamfunnet. Den store bredden på 7-8 m, vil innebære, dersom en tenker seg oppstalling av kveg langs ytterveggene som en mulighet, at en får et rom mellom de to rekkene med kveg på 3-4 m, som er vanskelig utnyttbar til andre formål. Alt i alt tolker jeg dette slik at disse husene i sin helhet har tjent som bolig for mennesker. Tolkningen finner støtte hos Kristiansen (1991:28) ved at han for Jyllands vedkommende mener at denne type hus har vært bebodd av en storfamilie, delt i to-tre hushold.

Ethelberg (1995) har imidlertid for den eldre bronsealder såkalte kjempehall fra Gram i Sønderjylland, som er omtrent 50 m lang og nær 10 m bred, kommet med

en tolkning av det huset hvor han mener at det i den østlige del har vært et fjøs fordi han finner spor som tolkes som rester etter båseskinner. Imidlertid ligger to av disse skillene på hver side av en takbærende stolpe, på en slik måte at passasje inn i båsen ville vært vanskelig. Bredden på de antatte båseskillingene, hvor de fleste er ca. 1,5-1,7 m, to er 2,2 m og to er 1,1-1,3 m, gjør det nødvendig å anta at det dreier seg om både enkle og doble båser og med en båsbredde for hvert storfø som varierer mellom 0,75 m og 1,3 m. Denne uregelmessige oppdelingen er svært ulik den regelmessige båsestørrelsen som finnes i det danske husmateriale fra førromersk jernalder på Grøntoft i Vest-Jylland (Becker 1965, 1971), og gir grunn til skepsis overfor den framførte tolkningen på huset fra Gram. En kjellerrop, som ligger i midtaksen og rett ut for noen av de antatte båseskillingene, slik at dyrene måtte gå over denne for å komme ut og inn, bidrar også til å gjøre tolkningen mindre sannsynlig. I kjellerropen ble det funnet store mengder leirkar, rester etter bronsestøping, vevtyngder og deler av mange skubbekverner. Så mye gjenstander til beboernes dagligliv er det vanskelig å forestille seg skulle bli oppbevart i en kjellerrop i et fjøs, så tolkningen av disse stolpehullene bør heller være slik den Ethelberg gjør for noen tilsvarende spor i den yngre og mindre hall, nemlig spor etter benkearrangementer. Inntil videre stiller jeg meg tvilende til at det i disse brede hus fra eldre bronsealder er påvist spor etter båseskinner, og at gruppe 1 husene fra Forsand har hatt stallfunksjon. Deres funksjon har trolig vært bolig for en gruppe mennesker. Kveget til beboerne i de store hallbygningene har enten ikke vært oppstallet om vinteren eller eventuelt har det vært oppstallet for seg selv i mindre bygninger. På Forsandmoen finnes fra bronsealder noen bygninger med 3-5 par stolper uten ildsted eller spor etter vegger som kan ha fylt en slik stallfunksjon.

*Gruppe 2. Det mindre langhuset:
bolig for mennesker og storfe*

Gruppe 2 husene er den samme type hus som andre steder i Skandinavia er belagt med fjøs i den ene delen. Det kan ikke sikkert bekreftes på Forsand, ut over at i et tilfelle har det som omtalt ovenfor vært et leirgulv i den ene enden, noe som tolkes som boligdelen i huset. Indikasjoner på det samme har vi i noen andre slike hus ved at leire i hullene til de takbærende stolpene bare finnes i den ene halvdel av husene. Ytterligere et indisium på at de to halvdelene har hatt forskjellig funksjon er at den gjennomsnittlige stolpefagavstanden i denne type hus varierer mellom 1,6 og 2,2 m i den ene halvdel og mellom 2,1 og 2,7 m i den andre.

Hus 3 på boplass 2 på Bjerre i Thy, Jylland er datert til periode II omkring 1400 BC. Bech (1997:6) har tolket forskjellen i stolpefagavstand i dette huset som et indi-

sium på funksjonsdeling mellom en boligdel hvor stolpefagavstanden er størst, og en fjøsdel med kortere stolpefagavstand. I den antatte fjøsdelen er det mange mindre stolper som for en del kan være rester etter båseskinner. Hus 2 på boplassen har etter Bechs tolkning rester etter båseskinner. Men disse ligger der hvor stolpefagavstanden er størst, så det er mulig at selv om sporene ligner på sporene etter båseskinner fra eldre jernalder, så kan deres funksjon ha vært en annen. Plasseringen i husets vestdel, i motsetning til den tradisjonelle plasseringen av fjøset i østdelen, er også et argument mot å tolke dette som båseskinner. Forekomsten av ekstrastolper mellom rekkene som skal markere båseskillingene kan tyde på at det her heller er snakk om fundament for benkearrangement. Dette er i samsvar med Ethelbergs (1995:12) tolkning av spor som minner om jernalderens båseskinner i vestdelen av den mindre hall fra Gram datert til periode III, men hvor de mange kokegropene viser at denne delen var husets «kjøkken». Bech (1997:8) viser til at i hus fra yngre bronsealder på Bjerre er det påvist båseskinner i husets østdel, noe som også var tilfelle i huset fra Hover (Jensen 1971), og ved Nybro nord for Varde, hvor to hus fra yngre bronsealder har klare båseskinner (Nielsen & Mikkelsen 1985:57ff).

Det er etter dette grunn til å regne med at gruppe 2 langhus med en sannsynlig fjøsdel, kan dateres helt tilbake til bronsealderens periode II både ved Bjerre i Nord-Jylland (Bech 1997:6) som Forsand. Den tidlige dateringen innebærer at tolkningen med fjøs og derved sannsynligvis inneføring av storfeet representerer et synspunkt som står i motsetning til det tradisjonelle standpunkt om at fjøs, inneføring og oppsamling av gjødsel for bruk på åkrene først tar til i jernalder. Men dette synet har lenge vært omdiskutert. De spredte eksempler fra yngre bronsealder i Danmark og forekomsten av mange hus med båseskinner på Grøntoft alt fra midten av periode I av førromersk jernalder (Becker 1971:80) gjorde det sannsynlig at dette ikke var et fenomen som plutselig oppsto ved overgangen til jernalder. Nylig har Widgren (1997) vurdert det svenske jordbrukshistoriske materialet, og hans konklusjon er at denne type bosetning og jordbruksproduksjon tar til rundt midten av bronsealder. Jeg har også (Løken 1998a) argumentert for at det på grunnlag av vegetasjonshistoriske undersøkelser av åkermark og rydningsrøyser (Prøsch-Danielsen & Simonsen 1988, Prøsch-Danielsen 1996) er indikasjoner på faste gjødslete åkre på Forsandmoen alt fra periode II, noe som i så fall må innebære inneføring av storfe. Den langvarige og kontinuerlige bosetningen, hvor åkerområdene bare finnes innen begrensede deler av den næringsfattige grusmoen, er også et sterkt indisium på at gjødsling av åkrene må ha tatt til fra bosetningen starter i periode II.

Denne type langhus har derved alt fra eldre bronseal-

der trolig hatt en dobbelt funksjon: både som bolig for mennesker i en halvdel og som fjøs for storfeet i den andre halvdel.

Gruppe 3. Mindre bygninger med ildsted: bolig for mennesker

Disse mindre bygningene med ildsted har en brukstid som faller sammen med gruppe 2 langhuset med to motstilte innganger, fram til dette blir lengere fra midten av førromersk jernalder. En tolkning kan være at disse små bygningene har hatt funksjoner i tilknytning til vanlig gårdsdrift, og som etter midten av førromersk jernalder flyttes inn i det større langhuset.

En annen tolkning er at de representerer funksjonsmessig eller sosial differensiering adskilt fra den vanlige gårdsdriften. Plasseringen av ildstedet i gruppe 3A kan tyde på at den ene gavlen har vært åpen. Men siden det for øvrig ikke er bevart spor etter veggene, kan ildstedet like gjerne inngå i et lukket rom i enden av huset, slik gruppe 3B vitner om. Siden bygningene finnes samtidig med den vanlige typen langhus med bolig og fjøsdel (gruppe 2), må de representere en annen funksjon enn disse. Det er imidlertid ikke noe i funnmaterialet som gir indikasjon på hva dette kan være.

Dersom gruppe 3A bygningene har hatt en åpen gavl, kan grunnen til dette være en aktivitet eller funksjon hvor enten godt lys eller direkte adkomst til ildstedet har vært viktig. I et tilfelle (fig. 3a) har det vært satt ned den nedre halvdel av et leirkar i et stolpehull i det smaleste stolpeparet. Fordi bunnen av leirkaret, som fylte nesten hele stolpehullets diameter, ikke var knust av trykk fra en takbærende stolpe, må nedsettelsen ha skjedd etter at bygningen var revet. Intensjonell plassering av gjenstander i stolpehullene på Forsand er sjeldent forekommende, slik at dette funnet styrker tolkningen av at disse bygningene kan ha hatt en spesialfunksjon. Funnmaterialet gir imidlertid ikke grunnlag for tolkning av hvilke typer funksjoner det kan dreie seg om.

Dersom gruppe 3A bygningene på den annen side har vært lukket med gavler i begge ender slik som gruppe 3B bygningene, kan en tolkning av gruppe 3A-B bygningene være at de har vært bolig for en sosial gruppe som ikke har hatt behov for stall til storfe. Slike bygninger mener Becker (1965:220, 1966:44) å ha påvist i den tidlige jernalderbebyggelsen på Grøntoft i Vest-Jylland. En alternativ tolkning er at bygningene har vært boliger for familier som hadde kveget oppstallet i separate bygninger, slik det ovenfor ble antydnet som en mulighet for beboerne av langhusene av hallkarakter. Jeg holder dette tolkningsalternativ for lite sannsynlig, på grunn av de endrete driftsformer i jordbruket samt de klimatiske endringer gjennom yngre bronsealder. Det synes i hele Skandinavia å bli etablert en fast praksis med å ha kveget på

stall i det samme hus som boligen for menneskene finnes, jevnfør diskusjonen om funksjonene i gruppe 2 husene.

Gruppe 4. Bygninger med 4-10 takbærende stolper: lagerbygninger

Hus med fra 2-5 par stolper, er andre steder i Skandinavia tolket som lagerbygninger. Slik disse er lokalisert på Forsandmoen (fig. 8) er det rimelig med en tilsvarende tolkning der. Gjenstandsmaterialet fra disse husene er svært begrenset. Enkelte leirkarskår er funnet i åtte av bygningene. Sammen med en malestein og et fragment av en smeltedigel gir disse funnene ingen sikker indikasjon på bygningenes funksjon. En grop foret med leire og fylt med smieslagg tyder på at en firestolpers bygning (fig. 5e) i yngre romertid sannsynligvis har fungert som en smie og en annen, datert til yngre bronsealder, kan ha vært en overbygning over en ovn for brenning av leirkar (fig. 5d). I to tilfelle i romertid er firestolpersbygninger plassert i tunet mellom det store langhuset for folk og fe og det mindre «verkstedhuset» som til sammen utgjør en gårds normale bebyggelse på den tiden. I disse tilfellene er funksjonstolkningen lagerbygning for korn nærliggende.

Det er tatt makrofossilprøver fra 27 av firestolpersbygningene, og fra 8 av husene er det funnet forkullede makrofossiler av korn. I bare to av dem er det funnet mer enn noen få korn, med henholdsvis 20 og 36 av både hvete og bygg (Bakkevig, pers. medd). Tatt i betraktning at sannsynligheten for at forkullet kornmateriale skal bli deponert i stolpehull i en lagerbygning er vesentlig mindre enn i et bolighus, og at sannsynligheten for brann i slike hus er langt lavere enn i bolighus, er forekomst av makrofossiler av korn i nær 1/3 av de analyserte bygningene et indisium på at firestolpersbygningene virkelig kan ha fungert som bl.a. kornlager.

Bolighusene som kilde til kunnskap om sosial struktur

Gruppe 1 og 2 langhusene: boliger for henholdsvis storfamilier og kjernefamilier?

Boligdelen i gruppe 2 husene med 6 par stolper er ca. 40 m² av et totalareal på mellom 70 og 90 m², og fjøsdelen gir maksimalt plass for 12 storfe. En kjernefamilie med anslagsvis 5-6 personer ansees som et rimelig estimat for innbyggere i et slikt hus. Når forholdstallet mellom beboere og antallet storfe på gårder i Sørvest-Norge i nyere tid er mellom 1,5 og 2,0 (Løken 1987:87) bør et slikt antall beboere ansees som tilstrekkelig for å kunne sørge for vinterfor for de 12 storfe huset gir plass for. Boligarealet i de store brede langhusene i gruppe 1 på Forsand er henholdsvis ca. 125 og 170 m². Tolket som rene bolig-

hus representerer disse i så fall en ca. 3-4 ganger større gruppe av beboerne, anslagsvis 15-25 personer.

En konsekvens av denne diskusjonen er at bosetningens beboere antakelig har vært organisert i to sosiale grupper. Siden de store langhusene i gruppe 1 ble brukt i periodene II-V, mens de mindre langhusene i gruppe 2 hovedsakelig ble benyttet i periodene V-VI, kan dette tyde på en overgang fra vektlegging av fellesskap og storfamilie som organisasjonsform (jfr. Kristiansen 1991:28) i de eldste periodene til vektlegging av mindre enheter med kjernefamilien som enhet i de senere periodene (Becker 1966:43f). Denne endringen i vektlegging synes på Forsand å skje samtidig med at bosetningen sprer seg fra de to opprinnelige bosetninger i eldre bronsealder til inntil fem bosetninger liggende spredt over moen i siste halvpart av yngre bronsealder.

Forekomsten av de store langhusene i gruppe 1 på Forsandmoen, fra bebyggelsen starter i periode II og til periode V, faller sammen med den perioden som Kristiansen (1991:30f) anser at bronsealderens høvdingdømmeorganisasjon har eksistert. Langhusene av hallkarakter kan altså være et uttrykk for en sosial organisering med ledende lokale slekter innen det enkelte bosetningsområde i Sørvest-Norge, som tilsvarer den en kan skissere på grunnlag av det langt rikere bronsealdermaterialet, især gravfunnene, i Sør-Skandinavia. I denne sammenheng er det grunn til å merke seg at ved Lysefjorden på Forsand er det som utkast fra en ødelagt gravhaug funnet halvdelen av en gullarmring som Marstrander (1977) daterer til periode V-VI. Dette er det ene av to gullfunn fra yngre bronsealder i Rogaland. Funnet vitner om at mulighet og evne for en ledende slekt til oppbygging av materielt overskudd i form av prestisjegjenstander har vært til stede på Forsand.

Gruppe 3 boligene:

hus for kjernefamilier uten eget storf?

Hovedsakelig ut fra gravmateriale argumenterer flere forskere (Larsson 1993:143f, Kaliff 1997:32, Thrane 1984:164f) for at samfunnet i yngre bronsealder var av typen høvdingdømme, med en sosial rangordning. Jensen (1979:163f) finner også at samfunnet må ha vært organisert slik, men peker på at likbrenningsskikken, med minsket bruk av statussymboler som gravgaver, gjør at gravene i liten grad er anvendelige som indikatorer for den sosiale stratifikasjon. Thrane (1984:165) understreker dessuten at i rangordnete samfunn er det ikke nødvendigvis stor forskjell på de rike og andre, og at slike samfunn er åpne for sosial bevegelse. Gravfunnene synes ikke å gi informasjon om det finnes grupper med dårligere sosiale eller økonomiske forhold enn den «jevne bondestand», som i yngre bronsealder blir begravet med én metall- eller ravgjenstand eller uten slike gjenstander i

det hele (Thrane 1983:15, 1984:165). Spørsmålet om det i yngre bronsealder har eksistert slike grupper synes derfor ikke å ha vært debattert.

Kanskje kan de små husene (gruppe 3A-B) på Forsand, tolket som boliger, være en indikator på en sosial stratifisering i bronsealderfunnet på Forsandmoen også etter at hallbygningene er ute av bruk. Men mens hallbygningene kan avspeile et øvre sosialt skikt, i forhold til den vanlige bondegårdshuset bestående av et langhus av gruppe 2 for folk og kveg samt en eller to lagerbygninger med fra to til fem par stolper, så kan disse husene avspeile et slikt som f.eks ikke har eget dyrehold. Beboerne kan derved ha hatt en annerledes eller dårligere økonomi og sosial posisjon i samfunnet enn beboerne i de samtidige gruppe 2 langhusene. Aksepteres en slik tolkning av husmaterialet, har boplassutgravningene på Forsand bidratt til en forståelse om sosial differensiering av det sene bronsealderfunnet som ikke tidligere er framført i Norden. Den bidrar til å minske den forskjell i forståelse av bronse- og jernalderfunnene som Becker (1966, 1980) har formulert ved sin tolkning av Grøntoftlandsbyene, som han mener er oppdelt i tre ervervsmessige og/eller sosiale sjikt, hvorav to hadde mindre ressurser enn de egentlige bondegårder.

Konklusjon

I bronsealder på Forsandmoen består bygningsmassen av tre grupper av bolighus samt lagerbygninger. I bronsealderens perioder II-V er det et lite antall (6) lange, brede hus beregnet bare som bolig for mennesker. I bronsealderens perioder II-VI er det et større antall, minst 20 dersom vi inkluderer halvdelen av de udaterte husene av denne typen, med noe mindre og smalere hus beregnet som bolig både for folk og fe. Denne typen blir fortsatt brukt gjennom førromersk jernalder og inn i romertid. Samtidig med at denne type hus øker i antall i siste del av yngre bronsealder tas det også i bruk ganske små og smale hus, hvor konstruksjonen med et ildsted som fast element tyder på beboelse utelukkende for en liten gruppe mennesker. Det kan ikke ha vært plass til storf i denne bygningstypen, slik at beboerne må på en eller annen måte ha vært tilknyttet den vanlige langhusbebyggelsen. Et stort antall bygninger, bare bestående av 2-5 par takbærende stolper, tolkes som lagerbygninger for korn, høy eller lyng. En til to slike bygninger kan ha hørt sammen med hver av langhusene.

Husmaterialet kan tolkes slik at fra bosetningen tar til og fram til begynnelsen av periode V er den av et begrenset omfang et par steder på moen, og da hovedsakelig bestående av langhus av hallkarakter som indikerer en sosial organisering i større familieggrupper oppdelt i flere hushold under samme tak. Samtidig finnes det enkelte

mindre hushold som lever i egne hus i nær kontakt med sitt storfe. I siste del av yngre bronsealder blir denne type sosial og driftsmessig organisering enerådende, og bebyggelsen sprer seg til flere områder på moen. Her øyner en kanskje en viktig endring i samfunnsorganisering, fra en samfunnsstruktur hvor kveg og jord kan ha vært disponert i fellesskap av en større slektskapsbasert enhet, til en situasjon hvor det mindre husholdet (kjernefamilien?) har sitt separate hus med ansvar for eget storfe, og muligens også har egne marker for korndyrking og sanking av vinterfor. På bakgrunn av at en tidligere mente at innføring av storfeet og gjødsling av faste åkre først tok til tidlig i førromersk jernalder, var dette en endring i sosial organisering som tidligere ble ansett skjedde først ved overgangen til jernalderen. Når endringen i driftsformen nå ser ut til å skje senest i yngre bronsealder, er det grunn til å akseptere at boplassmaterialet fra Forsand kan tolkes slik at endringen i den sosiale organiseringen også har skjedd tidligere.

Det er en nærliggende konklusjon at i bronsealder besto en driftsenhet av et langhus for folk og eventuelt for storfe, samt en eventuelt to lagerbygning(er) av forskjellig størrelse. Videre kan det i slutten av bronsealder (periode V-VI) være en mindre bygning med ildsted i tilknytning til enkelte av enhetene, eller disse bygningene kan representere egne mindre husholdsenheter med et annet økonomisk fundament enn vanlig jordbruksdrift.

Kan en så karakterisere denne driftsenheten med langhus og lagerhus som en gård innenfor den norske diskusjonen om gårdsbegrepet? Dersom en legger til grunn den definisjon av en gård som Sandnes (1979:166) har gitt: «...lokalitet med bygninger der folk og husdyr har permanent tilhold eller vinteropphold, med utnyttning av jord og planteproduksjon» mener jeg at den enkelte driftsenhet tilfredstiller kravene i definisjonen. I den norske gårdsdebatten er imidlertid spørsmålet om kontinuitet i bosetningen viktig for å kunne karakterisere den som en gård eller ikke. Da må vi blant annet se på hvordan husene ligger i forhold til hverandre i de forskjellige periodene og hvordan kontinuiteten i de enkelte bebyggelsesområdene er. En detaljert undersøkelse av dette problem faller utenfor denne artikkelens målsetning, men det kan antydes at i det ene av de to områder som blir bosatt i periode II er det etter min vurdering kontinuitet i bebyggelsen, trolig bestående av to gårder, gjennom hele bronsealder innenfor et areal på ca 100x100 m.

Takk

Varm takk rettes først og fremst til min institusjon, Arkeologisk museum i Stavanger (AmS), som har gitt meg mulighet til å gjennomføre undersøkelsene på Forsand, samt tid til videre bearbeidelse av materialet. Norges forsk-

ningsråd takkes for generøse bevilgninger til et stort antall ¹⁴C-dateringer utført ved Laboratoriet for Radiologisk Datering ved Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet (NTNU), Trondheim. Steinar Gulliksen, NTNU, har vært til stor hjelp ved tolkning av dateringene. Lars Pilø, Universitetets Oldsaksamling, Universitetet i Oslo og Olle H. Hemdorff (AmS) har vært inspirerende diskusjonsparter om bebyggelse og bosetning under feltarbeidet og senere. Lotte Selsing (AmS) har bidratt med mange verdifulle forslag til forbedring av artikkelen og Barbara Kvalvåg (AmS) har korrigert den engelske teksten.

Referanser

- Bakkevig, S. 1991: Charred seeds from Forsandmoen, a prehistoric village in SW-Norway. Methods of retrieval and results from the Bronze Age. I Hajnalová, E. (red.): *Palaeoethnobotany and Archaeology. International Work-Group for Palaeoethnobotany 8th Symposium, Nitra-Nové Vozokany 1989. Acta Interdisciplinaria Archaeologica VII*, Nitra, 29-36.
- Bakkevig, S. 1992: Prehistoric Cereal Raising at Forsandmoen, South-Western Norway: Changes between the Bronze Age and the Iron Age. *Laborativ Arkeologi* 6, 49-55.
- Baudou, E. 1960: Die regionale und chronologische Einteilung der jüngeren Bronzezeit im Nordischen Kreis. *Studies in North-European archaeology 1*. Stockholm, Almqvist & Wiksell, 338 s.
- Bech, J. H. 1997: Bronze Age settlements on raised sea-bed at Bjerre, Thy, NW-Jutland. I Dobiat, C. & Leidorf, K. (red.): *Forschungen zur bronzezeitlichen Besiedlungen in Nord- und Mitteleuropa. Internationales Symposium vom 9-11. Mai in Hitzacker. Internationale Archäologie* 38, 3-16.
- Becker, C. J. 1965: Ein früheisenzeitliches Dorf bei Grøntoft, Westjütland. Vorbericht über die Ausgrabungen 1961-63. *Acta Archaeologica* 36, 209-222.
- Becker, C. J. 1966: To landsbyer fra tidlig jernalder i Vestjylland. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 39-50.
- Becker, C. J. 1971: Früheisenzeitliches Dörfer bei Grøntoft, Westjütland. 3. Vorbericht: Die Ausgrabungen 1967-68. *Acta Archaeologica* 42, 80-110.
- Becker, C. J. 1980: Bebyggelsesformer i Danmarks yngre bronsealder. I Thrane, H. (red.): *Bronsealderbebyggelse i Norden. Skrifter fra historisk institut, Odense universitet* 28, 127-141.
- Boas, N. A. 1993: Late Neolithic and Bronze Age Settlements at Hemmed Church and Hemmed Plantation, East Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 10, 119-135.
- Boysen, Aa. & Andersen, S. W. 1983: Trappendal. Barrow and House from the Early Bronze Age. *Journal of Danish Archaeology* 2, 118-126.
- Bronk Ramsey, C. 1995: Radiocarbon Calibration and Analysis of Stratigraphy: The OxCal Program. Proceedings of the 15th International Radiocarbon Conference. *Radiocarbon* 37;2, 425-430.
- Ethelberg, P. 1993: Two more House Groups with Three-aisled Long-houses from the Early Bronze Age at Højgård, South Jutland. *Journal of Danish Archaeology* 10, 1991, 136-155.
- Ethelberg, P. 1995: Den fjerde kæmpehal. *Skalk* 3, 11-15.
- Göthberg, H., Kyhlberg, O. & Vinberg, A. 1995: Hus & gård i det förurbana samhället. *Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter* 13, 329 s.

- Hagen, A. 1977: *Norges Oldtid*. Cappelen, Oslo, 232 s.
- Hedeager, L. 1988: Danernes land. Fra ca. år 200 f.Kr. - ca. 700 e.Kr. *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 2*, København, 373 s.
- Hemdorff, O. 1987: Langhus fra slutten av bronsealderen - funnet på Håbakken, Klepp. *Fra haug og heidni 3*, 228-235.
- Jensen, J. 1971: Rammen. *Skalk 5*, 8-12.
- Jensen, J. 1979: Oldtidens samfund. Tiden indtil år 800. *Dansk sosial historie 1*. Gyldendal, København, 271 s.
- Kaliff, A. 1997: Grav och kultplats. Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland. *Aun 24*, 136 s.
- Kristiansen, K. 1991: Chiefdoms, states, and systems of social evolution. I Earle, T. (red.): *Chiefdoms: Power, Economy, and Ideology*. Cambridge University Press, 14-43.
- Larsson, T. B. 1993: Vistad. Kring en befäst gård i Östergötland och Östersjökontakter under yngre bronsålder. *Studia Archaeologica Universitatis Umensis 4*, 157 s.
- Løken, T. 1987: Driftsformer i folkevandringstidsgården i Rogaland. *Viking L*, 79-98.
- Løken, T. 1989: Rogalands bronsealderboplasser - sett i lys av områdets kulturelle kontakter. I Poulsen, J. (red.): Regionale forhold i Nordisk Bronsealder. *Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 24*, 141-148.
- Løken, T. 1998a: Bofaste bønder eller jordbrukere på flyttefot? Hus og bosetning i bronsealderen på Opstad i Tune, Østfold, vurdert på bakgrunn av de siste 20 års bosetningsforskning. I Østmo, E. (red.): Fra Østfolds oldtid. Foredrag ved 25-årsjubileet for Universitetets arkeologiske stasjon Isegran. *Universitetet Oldsaksamling Skrifter, ny rekke 21*.
- Løken, T. 1998b: Det forhistoriske huset i Rogaland - belyst ved flateavdekkende utgravninger. *Bebyggelsehistorisk Tidsskrift 33*, 169-184.
- Løken, T., Pilø, L. & Hemdorff, O. H. 1996: Maskinell flateavdekking og utgravning av forhistoriske jordbruksboplasser. En metodisk innføring. *Arkeologisk museum i Stavanger - Varia 26*, 104 s.
- Lysdahl, P. 1989: Fanfare. *Skalk 4*, 3-7.
- Marstrander, S. 1977: Bronze Age Gold Finds in Norway. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1975/76*, 41-56.
- Mikkelsen, M. 1996: De 3-skibede bronzealderhuse i Viborg Amt. I Bertelsen, J. B., Christensen, M., Mikkelsen, M., Mikkelsen, P., Nielsen, J. & Simonsen, J. (red.): *Bronzealderens boplasser i Midt- og Nordvestjylland*. Skive, 34-59.
- Møllerop, O. 1963: Fra Rogalands eldre bronsealder. *Stavanger museum Årbok 72, 1962*, 5-58.
- Nielsen, J. & Mikkelsen, M. 1985: Nybro. En grav fra yngre stenalder og en boplass fra yngre bronzealder. *Mark og Montre, Fra sydvestjyske museer*, 55-62.
- Prøsch-Danielsen, L. 1996: Vegetasjonshistorisk undersøkelse av felt med rydningsrøyser på Forsand gnr.41 bnr.6, Forsand i Rogaland. Norsk Institutt for Kulturminneforskning, *NIKU oppdragsmelding 010*, 31 s.
- Prøsch-Danielsen, L. & Simonsen, A. 1988: Principal Components Analysis of Pollen, Charcoal and Soil Phosphate Data as a Tool in Prehistoric Land-use Investigation at Forsandmoen, southwest-Norway. *Norwegian Archaeological Review 21;2*, 84-102.
- Sandnes, J. 1979: Noen aktuelle forskningsoppgaver og problemstillinger i eldre bosetningshistorie. I Fladby, R. & Sandnes, J. (red.): *På leiting etter den eldste garden*. Oslo, 165-167.
- Stuiver, M. & Kra, R. S. (red.) 1986: 1986 Calibration issue, Proceedings of the 12th International Radiocarbon Conference. *Radiocarbon 28(2B)*, 805-1030.
- Thrane, H. 1983: Om økonomisk og sosial struktur i yngre bronsealder på bakgrunn av nyere undersøgelser i Voldtofteområdet. I Marstrander, S. (red.): Foredrag ved det 1. nordiske bronsealder-symposium på Isegran 3.-6. oktober 1977. *Universitetet Oldsaksamling Varia 9*, 15-23.
- Thrane, H. 1984: Lusehøj ved Voldtofte - en sydvestfynsk storhøj fra yngre bronsealder. *Fynske Studier XIII*, 215 s.
- Vandkilde, H., Rahbæk, U. & Rasmussen, K. L. 1996: Radiocarbon Dating and the Chronology of Bronze Age Southern Scandinavia. *Acta Archaeologica 67*, 183-198.
- Widgren, M. 1997: Fossila Landskap. En forskningsöversikt över odlingslandskapets utveckling från yngre bronsålder til tidig medeltid. *Kulturgeografiskt seminarium 1/97*, 91 s.